

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
15

HELSINKI 2005

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2005

Markus Hiekkänen

Uusia kaivaustutkimuksia, uusia tutkimustuloksia: Viipurin keskiajan kuva muuttuu

Suomeen ei keskiajalla (noin 1200–1560 jKr.) perustettu monta kaupunkia - aikajärjestyksessä vain Turku, Ulvila, Porvoo, Viipuri, Rauma ja Naantali. Nii- tä koskevat kirjalliset lähteet on jo vuosikymmeniä sitten kaluttu kauttaaltaan loppuun eikä uusia ole odotettavissa. Näistä tutuista historialähteistä voidaan to- ki tehdä uusia tulkintoja, mutta mitään mullistavaa ei liene syytä odottaa. Uu- detkin ajatukset jäävät spekulatiiviksiksi, kun niille ei löydy lähdetukea.

Maanpinnan alla on kuitenkin potentiaalinen, valtava historiallinen lähdeai- neisto, jonka olemassaolo on tiedostettu jo pitkään. Lukuun ottamatta Turku- on uuden arkeologisen lähdeaineiston hankkiminen kaivauksin ja siten sen saat- taminen tutkijoiden ja muiden käyttöä varten kuitenkin ollut verraten vähäistä. Erilaisia kaivauksia on toki tehty vuosikymmenten varrella, mutta edes panos- tus dokumentointi- ja kaivausedellytysten parantamiseen esimerkiksi tunnetun Keskiajan kaupungit -hankkeen puitteissa ei ole tuonut toivottua tulosta.

Näistä syistä johtuen on ilahduttavaa, että viime vuosina on Viipuri kohonnut edelläkävijäksi puhuttaessa Suomen keskiajan kaupunkien arkeologisesta kai- vaustutkimuksesta. Tämä paradoksaalisesti kaupungissa, jonka II maailmanso- dan yksi voittajavaltio Neuvostoliitto pakotti aikanaan muiden laajojen Suomen alueiden mukana luovuttamaan itselleen ja joka sen jälkeen on kokenut ja ko- kee edelleen pahaa rappeutumista!

Taustana aktiivisuuden nousulle, uudelle alulle on se, että vuonna 1996 kuoli Venäjän tiedeakatemian materiaalisen kulttuurin historian instituutin (Pietari) tutkija V. A. Tjulenev, joka oli tuolloin pitkään vastannut Kannaksen ja Viipu- rin arkeologisesta tutkimuksesta. Hänen virkaansa nimitettiin vuonna 1998 Jo- ensuun yliopistossa Karjalan rautakauden erikoiskysymyksistä väitellyt Alek- sandr Saksa, jolla oli pitkä kenttäärkeologitausta aina 1970-luvulta lähtien ja jo- ka on toiminut ansiokkaasti linkkinä Neuvostoliiton ja sittemmin Venäjän ja Suo-

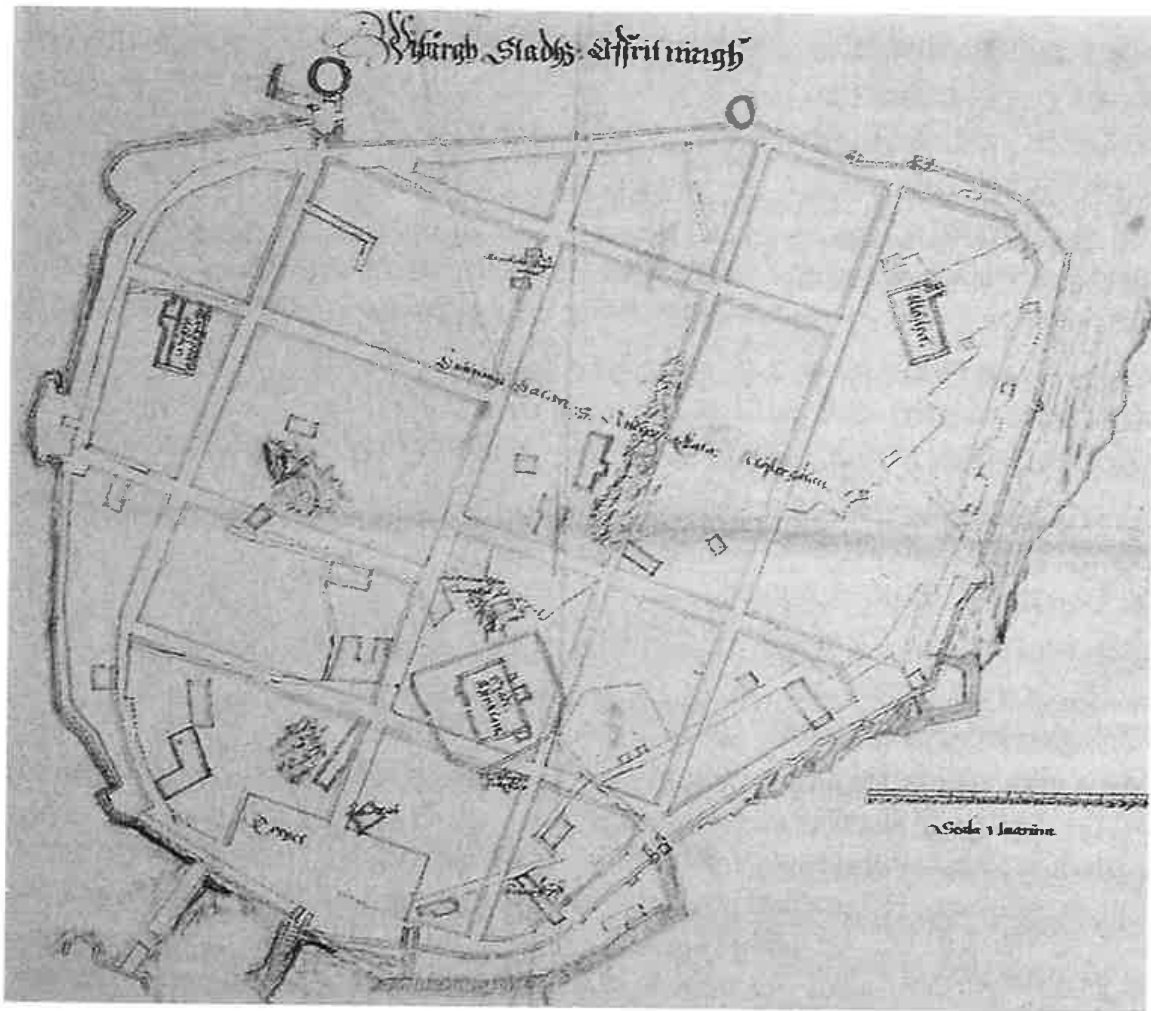

Arkeologisia kenttätutkimuksia on Viipurissa tehty jo 1800-luvun lopusta lähtien. Talvisodan jälkeen ryhdyttiin Suomen kirkkomaille perustamaan sankarihauta-alueita ja kun Viipuri oli vallattu Jatkosodan alussa, käynnistettiin sellaisen suunnittelu myös siellä. Paikaksi valittiin pommituksessa palaneen mutta uudelleen korjattavaksi päätetyn Maaseurakunnan kirkon vierusta. Muistomerkin perustuksen rakentamiseksi täällä tehtiin arkeologinen tutkimus marras-joulukuussa 1941. Siitä vastasi Muinaistieteellisen toimikunnan (nyk. Museovirasto) konservaattori Oskari Niemi, joka ei ollut koulutukseltaan arkeologi. Työstä tehdystä selostuksesta ja valokuvista onkin vaikea tehdä pitkälle meneviä tulkintoja. – Valokuva O. Niemi 1941 / Museovirasto.

men välisessä kulttuuriyhteistyössä. Hän on osallistunut Viipurin kaupungissa tehtyihin kaivauksiin jo 1970-luvulta lähtien muun muassa tutkittaessa Pyöreän tornin ja Karjaportin välisten linnoituslaitteiden historiaa vuonna 1978.

Dosentti Saksa aloittikin, muun muassa Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiön apurahalla ja Turun yliopiston arkeologian laitoksen asiantuntemuksen tuella, tarmokkaasti ja määrätietoisesti viedä eteenpäin kaupungin arkeologisia tutkimuksia. Ensimmäisen kerran otettiin nyt Otto-Iivari Meurmanin 1920–1930-luvun vaiheen jälkeen kaupungin muinaistutkimus kokonaispohdinnan kohteeksi: päämäärä oli erilaisia ja eri paikoissa tapahtuvia kaivauksia yhdistämällä saavuttaa uutta tietoa keskiajasta ja uudesta ajasta. Välineenä on ollut pyrkimys vaikuttaa kaupungin grynderien monesti villinä rehottavaan toimintaan ja muodostaa toimivat suhteet hallintoelimiin ja taloudellisiin vaikuttajiin. Toimintamalli on tuottanut myönteisiä tuloksia, mutta myös epäonnistumisia.

Suomen eri toimijoiden merkitys on ollut tavattoman suuri. Mitä suurimman kiitoksen ansaitsee Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, joka on taloudellisesti tukenut ja tukee edelleen kaupungin arkeologista tutkimusta. Edellä mainittiin Turun yliopiston arkeologian laitoksen tieteellisammatillinen merkitys, mutta tämä instituutio on tehnyt myös enemmän. Vuonna 1999 se käynnisti hankkeen Kaakkois-Suomen asutushistorian tutkimiseksi ja sai kolmen vuoden apurahan Alfred Kordelinin säätiöltä. Tällä apurahalla on paitsi tutkittu arkeologisin kentätutkimuksin Uukuniemellä sijaitsevaa Papinniemen 1600-luvulla autioituneen ortodoksikylän historiaa tehty Viipurin arkeologisen toiminnan selvitystyötä. Tällaisen kokonaiskuvan saaminen kaupungissa tehdyistä arkeologisista kai-

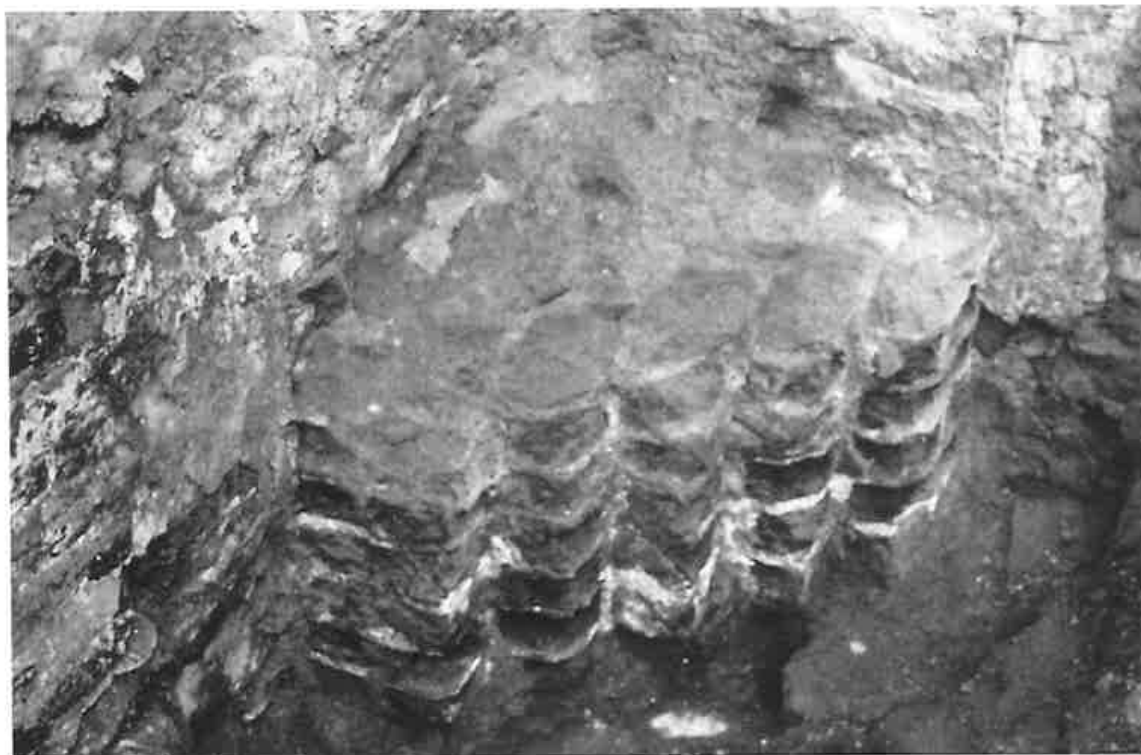

Viipurin kaupunkialueen kartta 1630-luvun lopulta (pohjoinen alaspäin). Arkeologisia tutkimuksia on tehty aikaisemmin lähinnä kirkoissa ja jonkin verran kaupunkialueella sekä linnassa. – Valokuva Ruotsin valtionarkisto.

vauksista, havainnoista ja löydöistä sekä niistä kirjoitetuista arkistodokumenteista ja painetuista julkaisuista on ensiarvoisen tärkeä tulevan arkeologisen toiminnan perustelluksi ja määrätietoiseksi suuntaamiseksi järkeviin kohteisiin. Työ on tätä kirjoitettaessa jo käsikirjoituksen asteella.

Kaivauksia Viipurissa 1998–2004

Kuten edellä mainittiin, on Viipurissa tehty arkeologisia kenttätutkimuksia jo 1800-luvulta lähtien. Varhaisin lienee Suomen arkeologian isän J. R. Aspelinin kaivaus entisessä kaupunginkirkossa vuonna 1883. Tässä artikkelissa esitellään kuitenkin vuonna 1998 alkanutta kaivausten sarjaa ja viitataan vanhempien tutkimusten osalta sekä kirjallisuuteen että tulevaan kaupunkiarkeologiseen raporttiin.

Alettaessa korjata vanhaa dominikaanikonventin eli myöhempää Maaseurakunnan kirkkoa pommitustuhon jälkeen tehtiin siellä syksyllä 1943 rakennusarkeologisia ja kaivaustutkimuksia. Näissä konservaattori Oskari Niemen (ks. kuvan 1 teksti) johtamissa töissä löydettiin runsaasti kirkon keskiaikaista historiaa valaisevia piirteitä kuten kuvassa näkyvä seinäpilasterin alaosa. Muun muassa sen perusteella voitiin sittemmin 1990-luvulla osoittaa kirkon arkkitehtoninen ja ajallinen asema Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen joukossa. – Valokuva O. Niemi 1943 / Museovirasto.

Aleksandr Saksan alaisina alkoivat Viipurin kaivaukset keskiaikaisen kaupunginmuurin Raatitornin eli myöhemmän Maaseurakunnan kirkon (= keskiaikainen dominikaanikonventin kirkko) kellotornin luona vuonna 1998. Kaivaustutkimuksia jatkettiin paikalla vielä vuosina 1999 ja 2000, joten töitä on tehty täällä yhteensä kolmena kaivauskesäkauna. Muuria kaivettiin esiin noin 10 metrin pituudelta, mutta kokonaan eivät työt olleet tieteellisten kriteerien mukaiset, vaan niitä tehtiin myös kaivinkonein ja tämäkin puutteellisesti valvottuna. Vuonna 2000 tehtiin kaupunginmuurin maamuuriosuuden oletetun linjauksen kohdalle Possekadun ja Vahtitorninkadun väliselle tontille pieni koeoja. Tulokset olivat antoisia huolimatta kaivausten monista logistisista ongelmista ja kaupunginmuuria kaivettiin sittemmin esiin kahdessa muussa paikassa Raatitornin ja pyhän Andreaan tornin välillä.

Kyseisellä tontilla oli aloitettu uusien asuin- ja muiden talojen rakennustyöt, joiden takia paikalle avattiin Saksan johdolla useita kaivausaloja vuosina 2000–2002. Näissä kaivauksissa päästiin ensimmäisen kerran kunnolla kiinni kaupungin keskiaikaisten asukkaiden asumistapaan, elämään ja talouteen. Kaupungissa tapahtunut rakentamisen kiihtyminen 2000-luvun alkuvuosina on vienyt muihin vastaaviin paikkoihin. Niinpä vuonna 2003 tehtiin pitkällisten sateiden vaikeuttama kaivaus Vesiportinkadun, Etelävallin ja Luostarikadun rajaamalla pienessä kolmiomaisessa korttelissa. Seuraavana vuonna kaivettiin muutama sata metriä edellisestä länteen pyrittäessä hahmottamaan vanhan raatihuoneen ja sen ympäristön paikkaa korttelissa, jota nykyisin luonnehtii Neuvostoliiton aikana historiaromanttiseen tyyliin vanhan perustuksen päälle muurattu pieni ”keskiaikainen” kivistä rakennus. Alueella on arveltu olleen kaupungin kiltatalo.

Heinä-elokuussa 2001 tehtiin laajoja kaivaustutkimuksia Possenkadun (nyk. Titova ul.) ja Vahtitorninkadun (Storozevoj Basni ul.) väliin jäävällä uudisrakennustontilla. Dosentti Aleksandr Saksan johtamat työt olivat erittäin antoisat ja niissä löydettiin mm. puurakennusten jäännöksiä, katurakenteita ja muita kunnallistekniikkaan liittyviä jäännöksiä samoin kuin runsaasti esineitä, erityisesti kalastukseen liittyvää. Vanhimmat kerrokset olivat keskiajan lopulta ja asutus näyttääkin levittäytyneen tänne kaupunginmuurin 1470-luvulla alkaneen rakentamisen jälkeen. – Valokuva M. Hiekkänen 2001.

Vuonna 2005 Saksalla on kaivaussuunnitelmia sen mukaisesti, minkälaisia rakennus- ja maankaivuutöitä kaupungissa tullaan tekemään. Hänen mukaansa kiinnostavin ja luultavasti luultavin kohde on Borchardtin talon alue Torkkeli Knuutinpojantorin ja Pohjoisvallin kulmauksessa. Moskovalaiset sijoittajat ovat suunnitelleet 1989 palossa kärsineen ja sen jälkeen raunioituneen rakennuksen uudelleenrakentamista mahdolliseksi hotelliksi. Tässä yhteydessä paikalla, joka on tietenkin yksi Viipurin keskiajan tutkimuksen kannalta merkittävimpiä seutuja, on syytä tehdä kaivaustutkimuksia. Toinen mahdollinen kohde on kaukolämpökanavan kaivaustyön seuranta pitkin Luostarikatua ja Etelävallia.

Kaivausten tuloksia ja tulkintoja

Raatitornin seudun tutkimuksissa on saatu kiinnostavia tuloksia kaupunginmuurin rakenteesta ja muista piirteistä. Täytemaamassojen alla sen alaosa oli säilynyt paikoin kolmenkin metrin korkeudelta. Kun vertaa tätä korkeutta raatitornin aukkokorkeuksien antamiin tietoihin, voidaan Saksan mukaan päätellä kaupunginmuurin kokonaiskorkeuden näillä tienoilla olleen hiukan yli viisi metriä. Luultavasti lienee tämä ollut yleiskorkeus muuallakin. Muurin paksuus on täällä ja Possenkadun tontilla (ks. edellä vuoden 2000 kaivaus) noin kaksi metriä.

Muurin rakenne on ollut valumuuri eli kuorimuuri, jossa muurin ulko- ja sisäpinnan suurien kivien väli on täytetty vetelähkön kalkkilaastin ja kiven- ja tiilenpalasten massalla, eräänlaisella kalkkibetonilla. Massan laatu on kuitenkin ollut heikko ja vähäkalkkinen – voisi jopa arvella, että työn tekijät ovat pinnan neet kalliin kalkin käytössä. Kirjoittaja havaitsi kaivausten aikana, että muuria on rakennettu keskiaikaiseen tapaan upottamalla pysty- ja vaakasuunnassa määrävälein muuriin siitä suorassa kulmassa ulos työntyviä parruja, joiden varaan laskettiin lankut. Näiltä tikkaiden yhdistämiltä lankuilta muurarit ja heidän apulaisensa tekivät itse muuraustyön.

Aivan Raatitornin lounaissivun ja muurin ulkosivun välisessä kulmassa havaittiin kaivausten aikana jätteitä hirsirakenteista. Ne on Saksa tulkinut kuuluneen hirsiarkkuihin, joita kuningas Juhana III:n aikana rakennettiin muurin ulkosivua vasten sitä tukemaan. Muurin linjaus noudattaa kaivaushavaintojen perusteella verraten hyvin vuoden 1638 kaupunginkarttaan merkittyä linjausta. Tullevissa arkeologisissa tutkimuksissa pyritään sopivissa tilanteissa etsimään ja merkitsemään kartalle kaupunginmuurin jäännöksiä muualla kaupungissa. Yksi mahdollisuus tarjoutuu jo mainituissa Borchardtin talon tutkimuksissa.

Kaupunkiasumisen jälkiä on voitu kaivaa esille mainitulla Possenkadun varrella olevalla tontilla 2000–2002 ja tutkimustuloksia on jo julkaistukin. Alue osoittautui erittäin antoisaksi ja runsaslöytöiseksi. Rakennelöydöistä kannattaa

Löytöjä ja rakenteiden jäännöksiä kesän 2001 kaivauksista. – Valokuva M. Hiekkänen 2001.

mainita ennen nykyistä, 1600-luvun puolivälissä muotoutunutta asemakaavaa käytössä ollut katu, joka johti dominikaanikonventin suunnasta pyhän Andrean tornille. Kiinnostavia olivat myös eriaikaiset puiset lattiakerrokset. Näiden seasta ja alta löydettiin vesikourujen järjestelmä, jonka puusta tehtyjä vesiuria oli tiivistetty tuohella. On mahdollista, että paikalla on ollut saunarakennus.

Paksun karjanlannan ja puulastujen kerrokset kertovat toisaalta kotieläinten pitämistä kaupungin rajojen sisällä, toisaalta vilkkaasta rakennustoiminnasta. Kiinnostava piirre on, ettei yhdeltäkään kaivausalueelta ole löydetty jälkiä kivistä muuratuista rakennuksista. Kirjoittajan käsityksen mukaan niitä onkin tehty kaupunkiin keskiajalla paljon vähemmän kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on oletettu. Useimmat kuulunevat keskiajan jälkeiseen aikaan,

mutta kuitenkin periodiin ennen 1640-luvulla alkanutta uuden, nykyisen asemakaavan käytäntöön panoa, tarkemmin ilmaistuna aikakauteen noin 1550–1650. Eri asia sitten on, että useimmissa rakennuksissa tai oikeammin niiden säilyneissä alimmissa, kellarimaisissa osissa on keskiaikaisen rakennustekniikan ja -tyylin leima.

Sekä rahalöydöt että dendrokronologinen ajoitus viittaavat melko selvästi 1400-luvun loppuun aikana, jolloin asutus levisi alueelle. Se siis näyttää olleen autiota aina siihen asti, jolloin puolustusmuuri kaupungin ympärille rakennettiin. Tämä puolestaan viittaa siihen, että muurin suunnittelijat ottivat ainakin jossain määrin huomioon kaupungin tulevan laajentumisen tarpeet. Saksa on arvellut Viipurin kaupungin myöhemmällä alueella olleen kolme kylää ennen asutusyhteisön syntyä. Kirjoittaja puolestaan arvelee, että kaupungin alueella on voinut olla useita taloja ennen kaupunkimaisen yhteisön muodostumista mutta myös sen jälkeen. Kysymyksessä on voinut olla samanlainen ilmiö kuin 1000–1100-luvun eteläisen Skandinavian kaupungeissa, joita ruotsalainen tutkija Anders Andrén on sattuvasti kuvannut termillä ”tiivistynyt maaseutu”. Kysymyksessä ei siis olisi ollut oikeastaan kaupungista, muttei varsinaisesta maaseudustakaan. Viipurissa ei siis tämän kirjoittajan mukaan ole välttämättä tarvinnut olla yhtä

keskusta, ydintä, josta kaupungin kasvu alkoi, vaan useita. Toki myöhemmin keskiajalla on laajentuminen hyvinkin voinut suuntautua erityisesti reunoja kohti kuten kuvatus Possenkadun korttelin tapauksessa.

Joka tapauksessa asutus on ulottunut muurilla ympäröidyn kaupungin eteläosaan 1400-luvun loppupuolella. On sitten eri asia, näemmekö tässä laajemman asutuskokonaisuuden ekspansion jälkiä vai erillisen yksikön, eräänlaisen satelliitin, jonka ympärillä on asutuksesta tyhjää aluetta. Edelliseen viittaa kaivausalueella kulkeva katu, jonka kaltaista ei erillinen yksikkö tietenkään olettaisi tarvitsevan.

Erikoista on, että myös kaupungin länsiosassa nykyisen Luostarinkadun pohjoisosan ympärillä (ks. edellä vuosien 2003 ja 2004 kaivaukset) ovat vanhimmat kerrokset vasta keskiajan loppupuolelta. Täällä ollaan sentään ratkaisevasti lähempänä linnasaarta ja sen kaupungin vastaista rantaa, jota perinteisesti on pidetty yhteisön vanhimpana seutuna. Sitä paitsi tällä alueella on historiallisten tietojen mukaan ollut kaupungin hallinnollinen keskus raatitupa.

Varsinkin kulttuurikerroksen alimmissa osissa on maaperä tiivistä ja hyvin vetä säilyttävää. Tämä on antanut hyvät mahdollisuudet sille, ettei mikrobitoimintaa ole kuin vain vähän. Tämän seurauksena taas orgaaninen aines on säilynyt hyvin. Edellä jo mainittiin puiset rakenteet ja tuohet, mutta myös esineistöä on paljon. Erityisesti kiinnittyy huomio kalastuksessa tarvittavien välineiden runsauteen kuten kohoihin ja tuohipäällysteisiin painoihin, jopa verkonpuikkareita on säilynyt. Tässä suhteessa näyttäisi olevan ero esimerkiksi Turun löytöihin, joissa kalastusvälineitä on vähemmän. Jalkineita ja niiden osia on myös runsaasti, piirre, jonka Viipuri jakaa muiden kaupunkien kuten Turun ja Porvoon kanssa. Ne olivat helposti kuluva tavaraa.

Orgaanisen aineiston ohessa on runsaasti savi- ja lasiastioiden palasia sekä metalliesineitä samoin kuin 1600-luvun kerroksista alkaen poltetusta savesta tehtyjen tupakkapiippujen, niin sanottujen liitupiippujen paloja. Aineiston lähtökohdat ovat vertailevan tutkimuksen perusteella yhtä lailla idässä kuin lännessä ja samaan viittaa löydettyjen rahojen alkuperä: ruotsalaisia, liivinmaalaisia, venäläisiä, myöhemmin suomalaisia. Varmoja käsityöverstaiden tai -pajojen jälkiä ei toistaiseksi ole löydetty.

Vaikka edellä todettiin, että tähänastisten kaivausalojen vanhimmat vaiheet ulottuvat 1400-luvun jälkipuoliskolle, ei tämä voi pitää paikkansa koko kaupungin alueella. On huomattava, että toistaiseksi on tehty kaivauksia vain hyvin pienellä alueella ja minä kaivauskeskityksenä hyvänsä voidaan päästä huomattavasti vanhempiin aikoihin asti. Tähän viittaavat jo pelkästään historialliset tiedot, jotka alkavat 1200-luvun lopusta.

Viitteenä siitä, mitä tuleman pitää, on mielenkiintoinen ajoitustulos edellä mainitun Possenkadun korttelin kaivausalueelta. Aleksandr Saksa, Matti Saarnisto

ja Jussi-Pekka Taavitsainen teettivät vuonna 2002 kahdesta täältä löytyneestä tiivistystuohen (ks. edellä) palasta ja yhdestä kulttuurikerroksen alimman osan lattialankusta radiohiili- eli ^{14}C -ajoituksen Geologian tutkimuskeskuksen radiohiililaboratoriossa. Analyysin suoritti Tuovi Kankainen.

Molemmat tuohinäytteet ajoittuivat 1500–1700-luvulle. Sen sijaan kolmas, lattialankusta otettu ”antoi odottamattoman tuloksen. Näytteen ikä 760 ± 40 (Su-3589) on kalibroituna cal AD 1245 (1272) 1283.” Vaikka lankku ehkä ei kuulu kyseiseen kontekstiin, vaan on ehkä niin sanottua kierrätettyä rakennustavaraa, osoittaa se, minkälaisia mahdollisuuksia Viipurin arkeologisella tutkimuksella on. Viipurin linnan perustamisen aikaisia toiminnan jälkiä on löydettävissä muuallakin ja jonakin päivänä päästäneen tutkimuksessa myös alkupe-
räisellä paikallaan säilyneeseen vanhaan rakennuskantaan.